

АДАБИЙ ТИЛ МЕЪЁРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

Эргашева Ш.П.

Фаргона жамоат саломатлиги тиббиёт инситути “Лотин тили, педагогика ва психология” кафедра катта ўқитувчиси

Абдурахмонов С.А.

Стоматология йўналиши I курс б222-гуруҳ талабаси

Адабий тилнинг тирик тиргаги адабий меъёрлардир, чунки уларсиз адабий тил тушунчаси моҳиятини йўқотади. Бу меъёрлар кишилар нутқий ахлоқининг бошқарувчиси, сўзловчиси сифатида хизмат қилади. Айни меъёрлар бу тилдан фойдаланувчиларнинг барчаси учун мажбурий бўлганлигидан сўзловчи ва тингловчи ўртасидаги ахборот алмашув жараёнида тил белгиларининг тўғри, адекват, бир хил англанишини таъминлайди (албатта, бунда бошқа воситалар ҳам иштирок этади).

Адабий меъёр тил унсурларидан тил системаси қонуниятларига уйғун, жамият тараққиётининг муайян даврида барқарорлашган ижтимоий-нутқий амалиёт ва анъанага мувофиқ ҳолда фойдаланиш қоидаларидир. Адабий меъёрнинг шаклланиши ва ривожланишида жамиятдаги нутқий амалиёт, айниқса, атоқли ёзувчилар — сўз усталари ҳал қилувчи роль ўйнайди. Худди шу амалиётда барқарорлашган сўз (ёки бошқа лисоний бирлик)ни қўллаш доимий қоида шаклиниолади. Қизиғи шундаки, адабий тил меъёри нутқий амалиётдан олинади ва яна шу амалиётни бошқаришга хизмат қилади. Тил меъёрлари миллий тил бирлиги, бутунлигининг бош омилларидан ҳисобланади. Айни шу меъёрлар кўп шевага ўзбек миллий тили эгаларининг нутқий мулоқотини бирлаштиради.

Адабий меъёрлар анчайин барқарор ходисадир, акс ҳолда нутқий алоқа қийинлашиши табиий. Айтайлик, бугун бу шакл меъёр, эртага бошқа шакл меъёр бўлса, кишиларнинг бир-бирларини англашлари мушкуллашади. Масалан, муайян сўз мавжуд бир нарсага нисбат бериб ясалган ва бу сўз адабий меъёрга кирган, аммо вақтлар ўтиши билан бу нарса ўрнини бошқа нарса эгаллайди. Буни *отланмоқ* сўзи мисолида кўриш мумкин. Истеъдодли ёзувчи Ориф Фармонов "Тадқиқотлар ва кашфиётлар" ҳажвиясида айни ҳолатни жуда чиройли тавсифлаб кулги чиқарган: "...Тараққиёт шунчалик тезлашиб кетдики, сал бўшашсанг, ё моладан орқада қоласан, ё автобусдан. Ҳатто сўз туғилиш суръати ҳам бу тараққиёт олди жуда имилляпти. Масалан, қадимда *Йўлга отланди* деган гап бор эди. Ҳозир отлар ўрнини техника эгаллаб олди. Лекин *Йўлга отланди* гапи ҳамон тилимизда. *Йўлга отланган* одам эса яллайиб машинада ўтирган бўлади. Демак, *Йўл машиналанди* деган гап туғилиши керак эди-да." *Отланмоқ*

тилимизда барқарор лексик меъёр сифатида яшамокда, унинг дастлабки маъноси, яъни "отга минмоқ" бугун хиралашган.

Айни пайтда таъкидлаш жоизки, адабий меъёрларни мутлақо ўзгармас, даврлар ўтиши билан ҳеч бир ўзгаришга учрамайди деб бўлмайди. Меъёрларни тамоман қотиб қолган нарса деб тушуниш тўғри эмас. Адабий тил меъёрлари айни пайтда динамик ҳодиса ҳамдир. Тил ўзининг ижтимоий табиатига мувофиқ жамият ривожини билан баб-баравар такомиллашиб борар экан, тилнинг меъёрлари ҳам ўзгариб, янада мукаммаллашиб боради.

Алоҳида таъкидлаш керакки, адабий талаффуз меъёри тарбияси қанча эрта бошланса, шунча яхши, чунки шевага хос талаффуз кўникмаси жуда мустаҳкам бўлади. Айтайлик, бола ёруғ дунёга келган сониядан бошлабқоқ унинг қулоғи одатда у ёки бу шевадаги нутқ таъсири остида қолади. Истайми -йўқми, тили ҳам шу шевада чиқади. Таассуфки, оила то боланинг тили қотгунча уни адабий талаффуз томон торттишга уриниб ҳам кўрилмайди. Кейинчалик уни адабий талаффузга ўргатиш учун кўп куч сарфланади, аммо натижа ҳамини ҳам кўнгилдагидек бўлавермайди. Ҳатто тил ва адабиёт ўқитувчиси бўлиб етишган, айтайлик, хоразмликни "о" товушини ("а" ёки унга яқин тарзда талаффуз қилади, бухороликнинг "ў" товушини (асосан, тил олди "ў" тарзида талаффуз қилади) соф адабийча талаффуз қилиши мушкулотга айланади. Ана шу туфайли "Боланинг тили роса олаверсин, унинг нутқий маданияти ҳақида қайғуриш қочмас, мактаб ҳаммасини ўргатади" қабилда мулоҳаза ақлнинг иши эмас. Ўз фарзандининг рўшно дили, бурро тили расо сўзи билан илонни инидан чиқарадиган бўлиб камолга етишини астойдил истайдиган ҳар бир киши буниунутмаслиги керак.

Адабий тил меъёрларини тартибга солиш, мустаҳкамлаш, ўзгариш ва тараққиёт тамойилларини белгилаш мақсадида давлат, илмий-адабий жамоатчилик, умуман, жамият тил меъёрларига оқилона таъсир этиб боради. Зеро, адабий меъёрнинг моҳияти тилдаги у ёки бу қўлланишнинг шу тил жамоаси томонидан мақбул кўрилиши, нуфузли адиблар асарларида кенг ёйилиши, жамият ҳаётининг айни даврида нутқий урфга киришидан иборат. Жамиятдаги муайян катта-кичик ўзгаришлар тилда акс этар экан, адабий меъёрларда кам ўзгаришлар юзага келади. Бу ҳолатларда мақбул вариант — адабий меъёр юзасидан тегишли давлат идоралари, жамоатчилик комиссиялари, тилшунослар, ёзувчилар ва бошқа кишилар томонидан тавсиялар ишлаб чиқилади. Масалан, ўтган асрнинг 90-йилларида бир муддат истеъмолга кирган *илмгоҳ*, *билимгоҳ*, *тахрилноҳ* каби сўзлар ана шундай тавсиялар асосида адабий меъёрдан чиқарилиб, унинг ўрнига *институт* сўзи меъёрлаштирилди.

Адабий тил меъёрларининг мустаҳкамланишида, жамият аъзоларининг унга доимий амал қилишларини тарғиб этишда мактаб, лицей-коллежлар, олий

мактаб, бадий адабиёт, телевидение, радио, газета ва журналларнинг алоҳида ўрни бор.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Рафиев А., Махмудов Н., Юлдашев И., Нутқ маданияти ва давлат тилида иш юритиш Т.: 2013 й.
2. Тотаев Т., Тавалдиева Г., Акромова М.-Ўзбек тилининг кирилл ва лотин алифбосидаги имло луғати. Т., 1999 й.
3. Ўтбосарова Б., Акромова М. Ўзбек тилида иш юритишга доир услубий тавсиянома. Т., 2001 й.
4. Ўтбосарова Б. Нурматов Н. ва бошқалар.Ўзбек тили фани бўйича матнлар ва суҳбатлар қўллаш, услубий тавсиянома. Т., 2004 й.